

Максим Яременко

«ДО МЕНЕ-ДЕ НИКТО НЕ ИМАЄТЬ ВЛАСТИ, КРОМЬ ЯСНЕ-ВЕЛМОЖНОГО»: САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ МОГИЛЯНСЬКОГО СТУДЕНТА КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНФЛІКТУ 1752 р.

У читача сучасних робіт з історії Києво-Могилянської академії інколи може скластися уявлення про її студентів як про замалим не янголят, які тільки те й роблять, що студіюють навчальну програму, плекають добрі традиції, розвивають українську і зарубіжну культури, освіту та духовність. Такий очевидний перегин у подачі матеріалу про могилянських вихованців зумовлений патріотичними настановами авторів, що звертаються лише до яскравих сторінок історії навчального закладу і мають на меті подати возвеличене зображення Академії. Відтак, величезний та цікавий пласт могилянського минулого залишається недослідженим, а його візія, пропонована нині, виглядає однобокою.

На «соціальну» історію киево-могилянської корпорації, зокрема, спудейську самоідентифікацію, доцільно поглянути крізь призму конфліктів, що були постійним конвоєм історії навчального закладу від часу виникнення і аж до реформування на початку XIX ст. Оскільки комплексно до вивчення «конфліктної» сторінки могилянської історії досі дослідники не бралися, то методологічно доцільніше й перспективніше передовсім проаналізувати окремі суперечки. У пропонованій статті для аналізу обраний випадок, що трапився із студентом філософії Василем Зарудним, для якого початок 1752 р. виявився не вельми вдалим.

* * *

Наприкінці січня 1752 р. посеред ночі до префекта Києво-Могилянської академії професора богослов'я Георгія Кониського прийшов подільський чоботар Семен Юрченко і приніс оголену шаблю та два загострені кілки. Міщанин при свідках взяв їх на постелі свого квартиранта, студента філософії Василя Зарудного, який напередодні похвалявся його, Семена, заколоті. Георгій Кониський відразу ж відправив «на квартиру» шістьох бурсаків із настановою не чіпати, а лише словесно вгамувати Зарудного та переночувати на місці «для обереження» мешканців. Однак посланці, нібито налякані обіцянками Зарудного заколоті господаря та будь-кого, хто з ним ітимає, не

забарилися в чоботаря. Проблема вирішили викликані префектом «караулні», які затримали студента до ранку, затим передавши під арешт у бурсу¹.

У донесенні префект, викладаючи обставини арешту спудея, згадав, між іншим, що його відносно поблажлива перша реакція на інформацію про негативну поведінку була викликана ще й тим, що Зарудний, як стало відомо, подав перед цим скаргу Київському митрополиту на професора філософії Григорія Щербацького. У ній студент повідомляв, що 19 листопада 1751 р. київський міщанин Михайло Копач оббрехав його перед Георгієм Кониським. Суть же конфлікту, за версією Василя, полягала в тому, що Копач щоденно учашав за відсутності господаря «по некоторой непристойной добродушности... знакомости» до господині дому, де винаймав житло «філософ» із своїм братом Іваном. Під час відвідин Михайло чинив братам «многіє... въ пьянстве... безпокойства» та зачіпав їхню честь, на що ображені «студіози» «отказать понуждени били». Відповіддю на їхній самозахист якраз і стало донесення міщанина префекту. І хоча Василь Зарудний готовий був боронити себе, і подавав письмове виправдання, однак Григорій Щербацький заборонив йому скаржитися на Копача. Тож він мусив задовольнитися обіцянкою професора, що на нього «с того ложного доносу никакой... suspensioni не будеть»².

Наш герой-спудей, як виявляється, мав ще одну претензію до «учителя философийскаго», через що навіть залишав навчання. Приводом до конфлікту стала скарга колишнього моголянського вихованця, подільського жителя Якова Павловського на Василя Зарудного, який разом зі своїми однокашниками ганяв його собаку і «за ту собаку ругаль». Григорій Щербацький у відповідь на заяву міщанина сварив та бив спудея, обізвав свинею, незважаючи на пояснення³.

За версією Щербацького, він не забороняв студентіві скаржитися на Михайла Копача, більш того, й не міг того вчинити, позаяк міщанин випередив Зарудного (Зарудний, таким чином, ставав відповідачем), а лише намагався розважити свого підопічного словами, «что добродушности бояться нечего, и что conscientia mens vestigiae mendacia videt» («добре сумління бачить корисливі обмани»)⁴. Свинею ж «філософа» довелося назвати за неучтивість у поведженні з професором та шум, який він здійснював у його келії⁵.

Отже, Василь Зарудний примудрився стати майже одночасно учасником конфлікту з керівництвом академії та трьома подільськими жителями (Семеном Юрченком, у якого винаймав житло, Михайлом Копачем, який нібито наніс образу його честі, та Яковом Павловським, власником песика,

¹ Києво-Моголянська Академія кінця XVII – початку XIX ст.: повсякденна історія. Збірник документів. К., 2005. № 74. С. 118.

² Там само. № 75. С. 120.

³ Там само. С. 120–121.

⁴ Там само. № 76. С. 123.

⁵ Там само.

за яким, за словами Георгія Щербацького, Зарудний «серед□улицы въ одномъ каѳан□. гонился и крики дѣлалъ, какъ филозофовъ неприличествуетъ»⁶). У справі з першим міщанином, як зазначалося, фігурувала зброя, що її, за словами звинуваченого, він придбав для захисту перед поїздкою додому, а за інформацією Юрченка – для його вбивства⁷. Слідство вивело студента на чисту воду. Він був спійманий на брехні про обставини та місце придбання шаблі. Під час розгляду справи виявилися й інші пікантні деталі квартирування «філософа», зокрема, небайдуже ставлення до юрченкової «челядки». Зрештою, беручи до уваги всі обставини конфліктів, Київський митрополит розпорядився: «Зарудного за ложный на своего учителя и продерзостный доносъ наказат поклонами: положит пред чудотворною іконою въ церкв□ поклоновъ пятсотъ, а за похвалки заколот хазяйна и за протчое съ Академій ѣзключоват и, вину ѣзключій для знанія протчіймъ написавъ, в пристойномъ м□ст□виставит»⁸. Щоправда, не вдалося з'ясувати, чи такі був втілений цей присуд у життя.

Відстоюючи свою правоту, Зарудний вживає (у словесних перепалках з міщанами, розмовах із академічним керівництвом, що були зафіксовані позивачами, у власноручно написаному поясненні та завірених його підписом донесеннях Київському митрополиту Тимофію (Щербацькому)) висловлювань, які певною мірою дозволяють зрозуміти, як він себе позиціонував у моголянському мікросоціумі. Однак, перш ніж звернутися до їхнього аналізу, варто коротко охарактеризувати основних учасників конфлікту: спудея, префекта та професора філософії, які нібито завадили Зарудному захистити свої права.

Отже, префект академії та професор теології Георгій Кониський, пізніше добре відомий Білоруський єпископ (із 1755 р., а з 1783 р. – архієпископ), походив з родини знатного полкового товариша ніжинського бургомистра Осипа Кониського. Після студіювання в Академії (1728–1743 рр.) ієромонах навчав поезики, а від 1747 р. відразу, без подальшого традиційного викладання риторики, став професором філософії та префектом київських «шкіл»⁹. На час нашої історії він був найголовнішою персоною в академії, позаяк архімандрита і ректора Сильвестра Ляскоронського через конфлікт із митрополитом відсторонили від управління, а невдовзі перевели на проживання у Видубицьку обитель¹⁰. Тож хоча ректорську та архімандричу грамоту Кониський отримав лише 1 серпня 1752 р.¹¹, фактичне становище

⁶ Там само.

⁷ Там само. № 78. С. 126; № 79. С. 128.

⁸ Там само. № 83. С. 135.

⁹ Києво-Моголянська академія в іменах XVII–XVIII ст. Енциклопедичне видання. К., 2001. С. 274–275.

¹⁰ Петров Н. И. Введение // Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / Под ред. Н. И. Петрова. Отделение II (1721–1795 гг.). Т. II. К., 1905 (далі – Акты и документы). С. XXIV.

¹¹ Там же. № XXIV. С. 64–65.

давало підстави Зарудному ще на початку року іменувати його ректором в одному з донесень владиці¹².

Професор філософії Георгій Щербацький, вихідець із козацької родини Переяславського полку, послідовно викладав синтаксиму, піітику та риторику, а після номінування Кониського ректором посів його місце. 1753 р. його викликали до Московської слов'яно-греко-латинської академії на префекторство та викладання богослов'я, а через рік після того Щербацький помер¹³. Поважність його ролі у конфлікті з вихованцем підсилювалася не лише професорським достоїнством (згідно з пунктом XI інструкції Рафаїла (Заборовського) 1734 р. студентам під страхом строгого покарання аж до вигнання з Академії заборонялося виступати проти своїх наставників¹⁴), а й родинними зв'язками з тодішнім Київським митрополитом Тимофієм Щербацьким, під опікою якого перебували Київські Аteni: Георгій доводився йому небожем¹⁵. За час посідання Тимофієм київського митрополичого престолу відомі випадки його покровительства «своїм» особам. Так, у 1749 р. владики викликав з Твері давнього приятеля – архімандрита Йоаникія Скабовського, плануючи призначити його настоятелем Пустинно-Миколаївського монастиря. У 1752 р. його з порушенням давніх традицій призначили першим членом консисторії¹⁶. Відтак, є підстави припускати, що преосвященний, до якого Зарудний апелював у справі з професором філософії, був не зовсім безстороннім учасником нашої історії.

Головний герой Василь Зарудний, самоусвідомлення якого я намагався з'ясувати в ході аналізу суперечок, був сином полкового лубенського осавула Федора Зарудного¹⁷. Осавул займав третє місце у полковій ієрархії серед військових чинів після полковника та полкового обозного, брав участь у роботі полкової канцелярії¹⁸, тож «філософ» належав приблизно до середньої ланки козацького стану. За даними Модзалевського, батько Василя Федір отримав осавульський уряд у 1738 р. До цього він лише сім місяців був хорунжим, а ще раніше значився значковим товаришем. На момент своєї смерті у 1760 р. Федір володів сімома хатами у селі Злодіївка Уствицької сотні. Наш герой народився близько 1734 р. У 1760 р. він уже фігурує як військовий товариш. 1784 р. Василь був дворянським засідателем Глінського повітового

¹² Див.: Києво-Могилянська Академія кінця XVII – початку XIX ст. № 75. С. 120.

¹³ Києво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст. С. 599–600.

¹⁴ Російський переклад латиномовної інструкції див.: *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академиєю. К., 1856. Ч. I. С. 105.

¹⁵ Києво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст. С. 599.

¹⁶ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАНУ. Інститут рукопису (далі – НБУВ. ІР.). Ф. 2, спр. 6406, арк. 1; Акты и документи. С. 17; *Граевский И.С.* Киевский митрополит Тимофей Щербацкий. К., 1912. С. 215–219.

¹⁷ Києво-Могилянська Академія кінця XVII – початку XIX ст. № 75. С. 121, № 82. С. 131.

¹⁸ *Слабченко М.Е.* Малорусский полк в административном отношении. (Историко-юридический очерк). Одесса, 1909. С. 80–84; *Панащенко В.В.* Полкове управління в Україні (середина XVII–XVIII ст.). К., 1997. С. 18–19.

суду. На 1786 р. він володів у Глінському повіті 558 душами. Зарудний двічі одружувався та мав шістьох дітей від обох шлюбів¹⁹.

Перші фрази, які показують ставлення Василя Зарудного до власної персони, були власноруч ним написані у донесенні Київському митрополиту Тимофію, де він виправдовувався та пояснював свої вчинки у відповідь на неправдиве звинувачення його Григорієм Щербацьким наприкінці січня 1752 р. «Філософ», описуючи несправедливі дії професора, веде мову про образу честі своєї та всього свого «дому», а також вказує на високий обов'язок, що спонукає його до навчання: «...какъ свинію мене и какъ крайного злодѣя обругалъ словесно, а послѣждѣ злѣбу донощика и свою ярост боємъ насилно надо мною здѣланнимъ удоволствоваль, от какого я бою и впредь на здравіи и знатной убитокъ честі всего дому нашего чувствуя (тут і далі підкреслено мною – М. Я.) принуждѣнъ поблагодарить за школи, от чего в надеждѣ радителя нашего и в содержаніи имущества на ученіе наше немалой уронъ последоваль, и болшой можеть за отстояніе честі последовать»²⁰. Таке пониження честі призвело до того, що Зарудному «...в ползу отчества и в прислугу государственную доброволно обучающемуся противъ намѣренія вося ученіе оставить надлежит»²¹. Пізніше, наприкінці лютого, він просить про поновлення його в Академії «и ѿ нечиненій... боліе напраснихъ ѿбидь и затрудненій родителю и всеї фамиліи нашей безчестія»²².

Зарудний, як бачимо, висловлювався цілком у дусі шляхетських уявлень про честь. Зокрема, у нього йшлося про два із трьох різновидів дій, що кваліфікувалися як образа шляхетського достоїнства у річпосполитському соціумі XVI–XVII ст., а саме – про образу дією та словом²³, хоча й акцентується передовсім на тілесній кривді. «Філософ» писав не лише про образу своєї персони, а й апелював до доброго імені «дому», що знову ж таки перегукується зі шляхетськими репліками з приводу образи честі. Текст «доношенія» завдяки «шляхетській» риториці, що доповнюється достатньо сміливим пассажем про межі учительських покарань²⁴, звучав досить таки гонорово.

¹⁹ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. К., 1910. Т. 2 (Е-К). С. 129, 701.

²⁰ Києво-Могилянська Академія кінця XVII – початку XIX ст. № 75. С. 121.

²¹ Там само. № 75. С. 121.

²² Там само. № 82. С. 131.

²³ Про ці три різновиди – тілесні, знакові та словесні – див. у: Яковенко Н. Про два ментальні стереотипи української шляхти: «чоловік добрий» і «чоловік злий» // Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. К., 2002. С. 131–136.

²⁴ «Хотя бо гспда учительи имѣютъ власть отъ Бга и ея императорскаго величества и Вашего ясне в Бгу преосвященства наказоватъ учениковъ свойхъ, однакъ не какъ господа подданныхъ и купленихъ рабовъ, но какъ отци синовъ з добримъ разсмотрѣніемъ и по наказаніи помилованіемъ такъ, чтобъ за еденъ случай да и той неправедной двойного наказа[...] не надѣются, и паче милостиваго, нежели [...] гневъ бо командирскій, очень любая злѣби [...] доволна можеть бить естъ повабка, и буди одинъ порокъ въ умѣ содержать и потому всегда за подзорнаго имѣть человека и праведнихъ предъставленій ко оправданію не приматы, то иной донѣсши, что ему посредь дороги сапоговъ не почистиль съ его прика-

Наступне свідчення студентського позиціонування в оточуючому мікро-соціумі знаходимо у власноручно підписаній відповіді Василя Зарудного на звинувачення київського міщанина Семена Юрченка в намірі його вбити від 29 січня 1752 р. Пояснюючи наявність у нього шаблі, «філософ» вказує, «что яко онъ козакъ есть, то волно ему держать козацкую зброю»²⁵. Одне з положень правил 1734 р. Рафаїла (Заборовського) забороняло студентам вносити зброю в академію²⁶, однак позаакадемічні практики її застосування не регламентувалися, окрім загальних настанов вести себе чемно і не втручатися у бійки²⁷. Втім, у нашому випадку маємо цікаву аргументацію Зарудного, який виправдовується належністю до козацького стану і при цьому не апелює до жодних внутрішньоакадемічних правил чи звичаїв. «Козацька зброя», тобто шабля, теж є маркером, що позначає належність до елітної верстви Гетьманщини. Ця «чесна зброя» завжди належала до ознак лицарського стану²⁸. Натомість наявність кілків, які обвинувач кваліфікував як потенційне знаряддя насильства щодо нього, студент пояснює бажанням зробити поличку (хоч за словами Семена Юрченка у хаті вже було три такі елементи меблів)²⁹.

Наступні факти, що свідчать про козацьку ідентичність Василя Зарудного, знаходимо у звинуваченнях київського міщанина Семена Юрченка, щоправда «козацька» риторика «філософа» в його подачі не виглядає безневинними апеляціями на захист ображеної честі.

За свідченням Юрченка від 29 січня 1752 р., на його вимогу залишити квартирування, що підкріплювалася погрозами поскаржитися в академію чи просити допомоги у стольника, Зарудний відповів: «Я-де буду до вакацій здесь жить и н[і]кого-де не боюсь, на мене-де справа разв[і]ду ясневелможного искать, и буди-де пришлются студенти или солдаты от столника с тобою, то-де я и ихъ и тебе albo заколю, albo окал[ю], а не дамъся никому»³⁰. У своїх показаннях «філософ» підтвердив, що на Юрченкову погрозу привести гренадерів сказав: «До мене-де никто не им[і]ть власти, кромъ ясневелможного»³¹. Згідно з кодексом 1743 р. «Права, за якими судиться малоро-

зу может, з другимъ в заклад[і] будучи, в таковомъ суд[і] виграти, при чомъ ежели толко по какомъ ни есть донос[і] наказоват, а за правилніе обиди подчиненнимъ нанесенніе от т[і]хъ, какіе ведаяд таковы суды и протчіихъ обиждаяд нахално, то єдинаго вс[і]мъ разоренія и крайней обиди над[і]ятся нужно...» (Кієво-Могилянська Академія кінця XVII – початку XIX ст. № 75. С. 121).

²⁵ Там само. № 77. С. 125.

²⁶ *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академиєю. С. 106.

²⁷ Там же. С. 107.

²⁸ *Яворницький Д.* Одяг і озброєння у запорозьких козаків // *Яворницький Д.* Твори. – К.-Запоріжжя, 2004. Т. 1. С. 280 (той самий текст увійшов до: *Яворницький Д.* Історія Запорізьких козаків. – Львів, 1990. Т. 1. С. 166); *Галенко О.* Лук та рушниця в лицарській символіці українського козацтва: парадокси козацької ідеології і проблема східного впливу // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* 1998. Т. V. С. 97.

²⁹ Кієво-Могилянська Академія кінця XVII – початку XIX ст. № 77. С. 124; № 78. С. 126.

³⁰ Там само. № 78. С. 126.

³¹ Там само. № 79. С. 127.

сійський народ», який так і не вступив у дію, однак значною мірою акумулював у собі існуючі в Гетьманщині юридичні норми, «никакого шляхтича и воинскаго званія члвѣка, в судѣ надлежащій не призваннаго и правными доводи не обвиненнаго, никакій урядъ арестовать (кромѣ государственныхъ важныхъ и кримінальных дѣлъ) не имѣть»³². Як бачимо, «правова» свідомість Зарудного перебувала не в академічному юридичному полі, а волала до тих норм, що ними послуговувалися представники стану, з якого він походив, і в якому, зрештою, опинився після закінчення студій. На недоречності такої ідентифікації в академічних умовах наголошували викладачі, яким доручили розглянути матеріали справи: «А въ высочайшихъ от єя імператорскаго величества и дражайшихъ єя імператорскаго величества предковъ грамматѣхъ, на Академію Кіевскую всемыслостивѣише жалованнихъ, точно повелено неспокойныхъ и вражди творящихъ учениковъ унимать и смирать и ни до какова своеволства ихъ не допускать и таковыхъ въ собраніе ученичѣское не принимать»³³. Словесне та фізичне покарання Заруцького, що було розцінене студентом як образа дому, кваліфікується викладачами як звичне, повсякденне: «С тихъ же плядъ и словесного реприманду никоего єму, Зарудному, увѣча також и чести убитку єму, Зарудному, и дому єго не послѣдовало. Яко жъ наказовать словесно и плядами по усмотренію вини от Академіи по всемъ школамъ обыкновеніе повседневное єсть, и родители, посылающіе дѣтей своихъ въ Академію, не толко таковоє наказаніе дѣтей своихъ себѣвъ безчестіе не вмѣняютъ, но и нарочно для того посылають, дабы наказаніемъ и репримандами ихъ отвращать от своеволства... Такожъ чрезъ то наказаніе никоего урону в надеждѣ родителя єго, Зарудного, и содержаній имущества на ученіе ихъ, Зарудныхъ, (какъ онъ, Зарудній, прописалъ) не послѣдовало, но онъ самъ, Василь Зарудній, будучи присланъ от родителя своего въ Академію для ученія при писаній родительскомъ, и тѣмъ самимъ не состоя въ своей волѣно въ родительской и учительской, по шалости и дурачеству своему отклоняясь от школы, какъ безчестіе, такъ и уронъ въ надеждѣи содержаній имущества родителейъ своему учинилъ...»³⁴.

Наголошення на підпорядкованості гетьману, а не російській адміністрації чи будь-кому іншому, цікаве ще й з огляду на живучість ідеї гетьманського правління серед того прошарку козацтва, з якого походив «філософ». Якщо вірити Модзалевському, інформація якого не завжди точна, на час конфлікту Василь мав близько 18 років. Відтак, коли після смерті 1734 р. Данила Апостола владні повноваження перейшли до Правління гетьманського уряду, він

³² Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. К., 1997. С. 60 (глава 4, артикул 2). Тут кодекс взорується на одну з норм поширеного на той час у Гетьманщині Литовського статуту.

³³ Києво-Могилянська Академія кінця XVII – початку XIX ст. № 83. С. 133–134.

³⁴ Там само. С. 134–135. Я спеціально не наводжу хронологічно пізнішої інформації «нормативних документів» про те, як мають себе поводити студенти, аби більше контекстуалізувати випадок Зарудного.

або щойно народився, або мав кілька років. Зрозуміло, що хлопець не міг тоді розумітися на політичних подіях. На час заяви «філософа» ще не пройшло й двох років від заочного обрання Кирила Розумовського гетьманом у Глухові. Наш герой вже давно залишив дім і відповідне оточення (з огляду на тривалість навчання в Київській академії, він мав бути спудеєм приблизно 8 років), але, тим не менше, зберіг уявлення про свою належність як козака гетьманській юрисдикції. Тож видається, що ідея відновлення гетьманства мала досить гучно звучати в тих колах, до яких належав Зарудний, коли він, не знаючи із власного досвіду хто такий гетьман чітко усвідомлював свою прерогативу залежності лише від його волі.

Юрченко також свідчив, що коли він насварив свою «челядку», яка носила Зарудним їсти й затрималася, то Василь йому пригрозив: «Тебе-де мужика убить и тридцять рублей заплатит»³⁵. Наш герой, щоправда, відкидав таке звинувачення³⁶. Воно, однак, цілком вписується у загальну картину ідентичності «філософа». Згідно з одним із артикулів кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ», що взорувався на активно вживаний у Гетьманщині Литовський статут, плата за голову посполитого якраз і становила 30 рублів³⁷. Утім, ця фраза, якщо вона таки прозвучала, мала чітко виражений принижуючий ефект, позаяк київський житель, чоботар Семен Юрченко, опускався до рівня «мужика», до того ж наголошувалося на вартості головишцини, яка була нижчою на шість рублів від тієї, що належала за голову міщанина³⁸.

Таким чином, добре задокументований конфлікт дає змогу конкретніше поглянути на розуміння Василем Зарудним свого місця в оточуючому середовищі. Він чітко позиціонує себе як представник козацького стану з усіма правами та прерогативами, що належали такій особі. Козацьку самоідентифікацію «філософа» підтверджують обидві сторони суперечки.

Висновки про аристократичну поставу Зарудного у спудейському мікросоціумі могла б підтвердити інформація про тих осіб, з якими він товаришував. Однак документи, згадуючи, що «філософ» вів досить-таки веселе та насичене гульками життя («пьянствую зъ своими товаришами»³⁹), переважно поіменно їх не називають. Найчастіше з кола наближених до Зарудного осіб згадується студент школи філософії Федір Туманський, який буцімто приніс на квартиру до Семена Юрченка куплену нашим героєм на ринку шаблю⁴⁰. Федір був спійманий на брехні, коли його та Зарудного попрохали показати на ринку місце придбання шаблі, оскільки кожен вказав інше. Отже, Туман-

³⁵ Там само. № 78. С. 126–127.

³⁶ Там само. № 79. С. 128.

³⁷ Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. С. 399 (глава 21, артикул 3, пункт 3).

³⁸ Там само. С. 398 (глава 21, артикул 2).

³⁹ Києво-Могилянська Академія кінця XVII – початку XIX ст. № 74. С. 118.

⁴⁰ Там само. № 77. С. 124.

ський мав бути близьким товаришем нашого героя, якщо погодився його прикривати. Про приязні стосунки між ними також свідчить інформація, що спудеї «взаємно другъ у друга, какъ тоѣ извѣстнѣ Академіи стало, ночлѣти отправляютъ»⁴¹.

Федір Туманський походив з родини протопопа Григорія з містечка Бань Переяславського полку і на той час мав десь 21–22 роки⁴². Його батько сам навчався у Києві, потім був значковим товаришем Переяславського полку, а протопопство посів на початку 1740-х рр. Син не пішов «духовними стопами» батька. З 1761 р. він фігурує як військовий товариш, через три роки вже постає київським полковим осавулом, затим – бунчуковим товаришем, а від 1784 р. – колезьким асесором⁴³. Таким чином, Туманський цілком надавався для товаришування спудею-козаку Зарудному.

У матеріалах розслідування також згадується, що на квартирі братів Зарудних ночував студент філософії Мадеровський⁴⁴. В іменній відомості вихованців Києво-Могилянської академії, вихідців з родин духовенства за 1746/1747 навчальний рік, де серед учнів школи граматики фіксується й Туманський, у перелік спудеїв класу синтаксими внесли двох братів Мадеровських – Василя та Івана. Втім, про обох зазначено, що не з'явилися по вакаціях⁴⁵. Якщо припустити, що вони відновили студії після річної перерви, а також врахувати тривалість навчання, то якраз на час, про який ідеться, брати мали вивчати філософію. Мадеровські були синами протопопа церкви села Сокиринці Прилуцького полку⁴⁶. Наразі встановити, чи їх батько започаткував рід духовенства, а чи був уже однією з ланок сімейства священнослужителів, а також чи пішли сини його стопами, не вдалося. Однак і такий їхній соціальний статус був цілком достатній для того, щоб Зарудний із його самоідентифікацією міг з ними товаришувати. Духовенство в Гетьманщині акцептувало себе як рівне шляхетству за правами⁴⁷, а тут ішлося не про рядового ієрея, а про главу протопопії.

⁴¹ Там само. № 83. С. 134.

⁴² ІР НБУВ. Ф. 160, спр. 172, арк. 267.

⁴³ *Модзалевський В.Л.* Малоросійський родословник. К., 1998. Т. V. Вип. 2. С. 61, 63.

⁴⁴ Києво-Могилянська Академія кінця XVII – початку XIX ст. № 79. С. 128.

⁴⁵ НБУВ. ІР. Ф. 160, спр. 172, арк. 262, 263.

⁴⁶ Там само. Згідно з даними відомості про населені пункти 1799–1801 рр. Малоросійської губернії, село Сокиринці було не лише другим за кількістю жителів (1289 душ) селом Прилуцького повіту, а й переважало за цією ознакою окремі містечка (див.: *Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст.* К., 1997. С. 156).

⁴⁷ Серед 74 пунктів від Київської єпархії, складених у 1767 р. під час підготовки «Нового Уложення», перший говорить про потребу відновлення прав, вольностей та свобод духовенства, які йому дарувалися ще Сигізмундом Августом, а в другому висловлюється прохання про даруванню священнослужителям та їх родинам рівності зі шляхетством. Настановні положення проекту деталізують зміст прав духовенства (див.: *Орловський П., прот.* К истории малорусского духовенства // *Киевская старина*. 1896. № 9. С. 50–54; *Теличенко И.* Сословные нужды и желанія малороссіян в эпоху Екатерининской коммиссии // Там же. 1890. № 11. С. 251–272).

Чітке усвідомлення Василем Зарудним своєї належності до козацького стану ставить питання про існування/відсутність спудейської корпоративної свідомості, а також про чинники, що сприяли її творенню чи, навпаки, ставали на перешкоді усвідомленню вихованцями їхньої єдності. Напевно, на перешкоді становленню колективної ідентичності стояв майновий статус; станове походження теж цьому не сприяло. Про відсутність сталої корпоративної єдності свідчать не лише слова Зарудного, що прозвучали в ході справи, а й інші факти. Перший – використання для усмирення та арешту «філософа» за скаргою чоботаря Семена Юрченка інших спудеїв-бурсаків, яких префект послав «на квартиру»: «по чьому того *ж* часу послалъ я съ реченнимъ сапожникомъ бурсаковъ шесть человѣка, приказавъ имъ не брать его, Зарудного, и ничего ему не дѣлать..., но толко дабы они, бурсаки, сказавъ ему, Зарудному, не шалѣть на квартиру для обереженія переночевали...»⁴⁸. А після ночі, проведеної Зарудним «под карауломъ», стольник передав його «въ бурсу под арестъ же»⁴⁹. Другий стосується конфлікту спудея з киево-подільським жителем Яковом Павловським, який, як вже згадувалося, поскаржився на Зарудного за те, що він ганяв його собаку. Павловський сам був колишнім спудеєм («бивий студентъ») ⁵⁰, що, втім, не завадило йому завдати своєю скаргою клопоту «дійсному» вихованцю. І, нарешті, третій – це залучення неграмотним Семеном Юрченком собі на допомогу студента синтаксими Родіона Горбачевського⁵¹ для підготовки свідчень проти Василя Зарудного. Зрозуміло, що таким чином спудей підзаробляв, тож якісь благородні почуття солідарності не стояли на перешкоді меркантильним інтересам⁵².

Утім, ми не знаємо, чи мало навчання в академії на меті зробити студентство монолітним, нівелюючи станові та пов'язані з ними майнові відмінності. Здається, навіть саме формулювання проблеми таким чином для того часу видається не зовсім коректним⁵³. Звісно ж, принаймні *de jure* існували за-

⁴⁸ Києво-Могилянська Академія кінця XVII – початку XIX ст. № 74. С. 118.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Там само. № 75. С. 120.

⁵¹ Встановити станову належність Горбачевського не вдалося. Такий рід не зафіксований В. Модзалевським у «Малороссийском родословнике» (К., 1908. – Т. I (А-Д)).

⁵² Києво-Могилянська Академія кінця XVII – початку XIX ст. № 78. С. 127.

⁵³ Цікавим для ілюстрації відсутності чітко розпрацьованих правил покарання спудеїв та дієвості станових маркерів є репліка з рішення Київської духовної консисторії, до якої подав скаргу «ритор» Павло Навроцький. Менш, ніж за рік до справи Зарудного, у березні 1751 р. Навроцького побили три особи, однією з яких був слухач риторики Іван Ярмолинський. Розслідування конфлікту довело провину розбишак та заподіяну Павлові шкоду. Виносячи присуд, консисторія шукала поради «в книги статуті», при чому, не лише для того, щоб покарати двох винних, які не були студентами, а й третього – члена спудейської корпорації. Згідно з відповідним артикулом, на зловмисників присудили накласти грошову пеню за побиття шляхтича: «оной же Навроцкій считается за шляхтича, потому что син козачій». Відтак, Ярмолинський мав каратися вже двічі, бо ще раніше він в академії був «наказан и исключодван». І лише через Іванову неспроможність виплатити свою долю сатисфакції, його покарання зарахували замість неї: «третью же част наказаніем студента Ярмолинского удоволствовано» (див.: Акты и документы. С. 12–15).

гальнообов'язкові правила поведінки для усіх категорій студентів, що не дозволяли вивищення одних над іншими. Приміром, у вже згадуваних приписах 1734 р. Рафаїла (Заборовського) багатший та модніший одяг не дозволяв нехтувати недотримання академічних звичаїв та насміхатися над убогішим вбранням інших⁵⁴. Однак назагал інструкція оминає подібні питання. Ідеться лише про субординацію поміж вихованцями: спудеї нижчих шкіл мали скрізь виявляти повагу до студентів вищих, а успішніші в науках та достойні у поведінці заслуговували на більшу увагу⁵⁵.

Вихованців академії певним чином об'єднували спільні інтереси. У конфліктах з міщанами спудейство могло гуртуватися, коли йшлося про відстоювання загальних для них усіх прав чи помсту за несправедливу кривду. Прикметно, що Василь та Іван Зарудні у перепалках із Семеном Юрченком погрожували висікти його так, як Барановича: «Такъ ми-де такъ будемъ настоювать, что осѣчемо тебе такъ, какъ Барановича, ежели ти насъ будемъ бранити»⁵⁶. Брати тут згадували про випадок майже восьмилітньої давності (Василь тоді мав лише рік чи два гризти граніт науки), який для спудейства став, мабуть, своєрідним символом. У квітні 1746 р. міщанин Євстратій Баранович безневинно побив студента-«філософа» Стефана Дімару. За це однокашники-«філософи» «полской нации» разом з іншими привели його на бурсацький двір, роздягнули і добряче висікли (дали кількасот ударів)⁵⁷.

Насамкінець слід підкреслити, що конфлікт 1752 р. дав змогу привідкрити самоідентифікацію лише одного моголянського спудея. Залишається без відповіді питання, наскільки його власна акцептація може бути поширена на інших вихованців-вихідців із козацтва. Втім, за наявної джерельної бази, в якій мало еґодокументів та масових свідчень, цей одиничний випадок є достатньо цінним.

⁵⁴ *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академиею. С. 106.

⁵⁵ Там же. С. 104.

⁵⁶ Києво-Моголянська Академія кінця XVII – початку XIX ст. № 79. С. 128.

⁵⁷ Там само. № 40. С. 74–76; № 41. С. 76–81.